SUMMARY

The article includes analysis results of the GDP growth rate influence on unemployment rates in voivodships in years 1995—2006. Results of the study are as follows: firstly, unemployment rates increased/decreased the most quickly in these voivodships where they were prior formed on a high level, and secondly, high GDP growth rates are usually accompanied, ceteris paribus, by low increases of unemployment rates. This means, that the spatial diversification of unemployment in Poland is stable enough stable, and depends on spatial diversification of the economic growth.

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты анализа воздействия коэффициента роста ВВП на коэффициенты безработицы в воеводствах в 1995—2006 гг. Из проведенных обследований вытекает, что, во-первых, коэффициенты безработицы в период роста/падения безработицы быстрее всего росли/падали в воеводствах, в которых они определились на высоком уровне и, во-вторых, что высоким коэффициентам роста ВВП обычно сопутствовали ceteris paribus низкие приросты коэффициентов безработицы. Это обозначает, что пространственная дифференциация безработицы в Польше является довольно стабильной, а также зависимой от пространственной дифференциации экономического роста.

Agnieszka TARNOWSKA

Mikroekonomiczny i makroekonomiczny rachunek dochodów rolniczych

Definicje dochodu wiążą go z efektami produkcyjnymi lub wynagrodzeniem za pracę, które są głównym, ale nie jedynym źródłem dochodu w gospodarstwach domowych rolników[1] pełniących jednocześnie rolę jednostki produkcyjnej i konsumpcyjnej. Możemy zatem traktować dochód szerzej — jako strumień materialnych korzyści, będących nadwyżką w stosunku do poniesionych kosztów (Rojewski, Rychlik, Stańko, 1987). W dochodach gospodarstw utrzymujących się głównie z działalności rolniczej, ważną rolę odgrywają również świadczenia z ubezpieczeń społecznych, a od roku 2004 — subwencje, pochodzące przede wszystkim z Unii Europejskiej (UE).

[1] Jak wynika z badania budżetów gospodarstw domowych, w 2008 r. dochód z gospodarstwa stanowił przeciętnie 69,5% dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych rolników. A zatem blisko 1/3 tego dochodu pochodziła ze źródeł niezwiązanych z produkcją rolną.

Przedmiotem naszego zainteresowania są dwie kategorie dochodu rolniczego (pierwsza według badań budżetów gospodarstw domowych — BGD, druga według rachunków ekonomicznych dla rolnictwa — RER). Dochód rolniczy, którego jedynym źródłem jest gospodarstwo rolne i dochód rozporządzalny[2], mający wiele źródeł (gdyż jest to dochód ogólny gospodarstwa domowego związanego z użytkownikiem gospodarstwa rolnego), są najważniejszymi kategoriami dochodów w rachunkach dochodów rolniczych (Zegar, 2008).

CEL PRACY I ŹRÓDŁA DANYCH

Celem artykułu jest porównanie oceny sytuacji dochodowej rolników i ich rodzin wynikającej z dwóch rachunków dochodów rolniczych, takich jak:

— badanie budżetów gospodarstw domowych, prowadzone przez GUS na poziomie mikroekonomicznym,

— rachunki ekonomiczne dla rolnictwa (w skrócie RER, ang. EAA — *Economic Accounts for Agriculture*) realizowane przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej — Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ — PIB) i GUS na poziomie makroekonomicznym.

Oba rachunki są źródłem danych o dochodzie rolniczym. Jest on dla nich kategorią wiążącą, ale ze względu na różnice metodologiczne, nie tożsamą. Przedmiotem obserwacji były także:

- dopłaty bezpośrednie i inne subwencje (RER),
- świadczenia z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej (BGD).

Rachunki różni poziom badania. RER obejmują rolnictwo ogółem. Efektem końcowym stosowanych obliczeń jest poznanie globalnego dochodu przedsiębiorców rolnych w danym kraju lub regionie. Badania budżetów koncentrują się na najmniejszych jednostkach społeczno-ekonomicznych, jakimi są gospodarstwa domowe rolników.

Do porównania oceny dochodów rolniczych według różnych rachunków posłużyły dane za lata 2002—2008.

BADANE ZBIOROWOŚCI I METODOLOGIE RACHUNKÓW

Badanie *Struktura gospodarstw rolnych*, przeprowadzone w czerwcu 2007 r., wykazało istnienie 2579,2 tys. gospodarstw rolnych w Polsce (łącznie z działkami rolnymi i właścicielami zwierząt gospodarskich). W porównaniu z wynikami Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 r. (PSR 2002) ich liczba zmniejszyła się o 12,1%. W całej populacji tych gospodarstw w 2007 r. gospodarstwa aktywne stanowiły 92,7% (prowadzące działalność rolniczą). W ciągu pięciu lat

[2] Dochód rozporządzalny obejmuje bieżące dochody pieniężne i niepieniężne (w tym wartość spożycia naturalnego) już po potrąceniu: zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych (z tytułu dochodów: z pracy najemnej, ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej), składek na obowiązkowe ubezpieczenia społeczne oraz podatków płaconych przez osoby pracujące na własny rachunek (*Rocznik Statystyczny Rolnictwa...*, 2008).

ich udział wzrósł o 18,6 punktu proc. (tabl. 1). Biorąc to pod uwagę można zauważyć, że likwidowane były głównie gospodarstwa nieprowadzące działalności rolniczej, a zatem nieprzynoszące żadnych dochodów z tej działalności.

Określenie liczby gospodarstw rolnych w Polsce, w tym szczególnie gospodarstw aktywnych, ma znaczenie przy omawianiu globalnych dochodów sektora rolniczego. Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą tworzą część dochodu narodowego państwa obliczanego w systemie rachunków narodowych. Według tego systemu opracowano szczegółowe rachunki dochodów rolniczych RER. Zamiennie stosuje się też nazwę *rachunki gospodarcze dla rolnictwa*. W rachunkach tych dokonuje się obliczeń przepływów towarowych i pieniężnych zgodnie z metodą opracowaną przez Eurostat. W Polsce prace z tym związane prowadzone są od 1998 r. — oparte na rozporządzeniu (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 grudnia 2003 r. — dotyczą rachunków gospodarczych dla rolnictwa we Wspólnocie. Do głównych uwag metodologicznych, zawartych w tym dokumencie zaliczyć należy następujące:

1. Rachunek gospodarczy dla rolnictwa jest rachunkiem satelitarnym w systemie rachunków narodowych, którego pojęcia, reguły i zasady oparte są na Europejskim Systemie Rachunków Narodowych i Regionalnych (*European System of Accounts 1995* — ESA 95). Dla celów rachunków narodowych działalność rolnicza definiowana jest jako suma działalności wszystkich jednostek wykonywanych wyłącznie lub łącznie z drugorzędną działalnością (np. agroturystyką) — zaliczanych do Działu 01 NACE Rev.1 „Rolnictwo, łowiectwo i pokrewne działalności usługowe" (*Nomenclature statistique des Activités économiques dans la Communauté Européenne* — Statystyczna Klasyfikacja Działalności Gospodarczej w UE).
2. ESA 95 rejestruje przepływy (szczególnie transakcje dotyczące produktów i transakcje podziałowe[3]) na zasadzie memoriałowej. Innymi słowy w czasie, gdy wartość ekonomiczna, kwota należna lub roszczenie są tworzone, transferowane, anulowane lub przestają istnieć.

TABL. 1. GOSPODARSTWA ROLNE I GOSPODARSTWA DOMOWE ROLNIKÓW

Wyszczególnienie	2002	2005	2007	2008
Gospodarstwa rolne w tys.	2933,2	2733,4	2579,2	2566,0
w tym prowadzące działalność rolniczą[a]	2172,2	2476,5	2391,0	.
Badane gospodarstwa rolne w tys.	2933,2	200,5	204,9	—
w tym objęte badaniem RER	2172,2	193,0	198,7	—
Gospodarstwa domowe rolników w szt.	609572	664216	602878	.
w tym objęte badaniem BGD	1273	1998	2120	2002

[a] Włącznie z prowadzącymi dodatkowo inną działalność gospodarczą związaną z gospodarstwem rolnym.

Ź r ó d ł o: dane GUS z publikacji: *Charakterystyka*... (2005 i 2007); Bank Danych Regionalnych.

[3] Do transakcji podziału zalicza się takie transakcje, które dzielą wartość dodaną wytworzoną w produkcji pomiędzy siłę roboczą, kapitał i instytucje rządowe i samorządowe, a także te, które obejmują podział dochodów i bogactwa.

RER obejmują zatem tylko gospodarstwa aktywne — prowadzące działalność rolniczą i związaną z gospodarstwem rolnym. Rachunki te rejestrują przepływy towarowe i pieniężne w momencie powstania w gospodarstwie należności lub zobowiązania (na zasadzie memoriałowej). Rodzaj prowadzonej działalności jest głównym kryterium kwalifikacji jednostki do badania w RER. Tak więc zakres podmiotowy tego badania obejmuje wszystkie jednostki prowadzące działalność rolniczą bądź związaną z gospodarstwem rolnym niezależnie od ich wielkości, wysokości osiąganego przez nie dochodu czy formy prawnej. Są to gospodarstwa indywidualne, osoby prawne i jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej prowadzące działalność zaliczaną w klasyfikacji NACE do działu 01.

Dane do rachunków RER pochodzą z bieżącej sprawozdawczości GUS. W latach spisów powszechnych informacje o gospodarstwach rolnych zbierane są dla całej populacji, w tym przede wszystkim od gospodarstw aktywnych, znajdujących się w polu zainteresowania RER. W pozostałych latach, danych o gospodarstwach rolnych dostarczają wyniki reprezentacyjnego badania *Struktura gospodarstw rolnych*. Badanie to jest przeprowadzane co 2—3 lata, a z założenia powinno obejmować ok. 10% całej populacji gospodarstw rolnych. W rzeczywistości w przeprowadzonym w latach 2005 i 2007 badaniu struktury udział wzięło odpowiednio 7,3% i 7,9% wszystkich gospodarstw[4] (tabl. 1). Gospodarstwa aktywne były nieco lepiej reprezentowane — wśród nich badana próba stanowiła odpowiednio 7,8% oraz 8,3% zbiorowości.

Dochody rolnicze obserwowane są również w ankietowym BGD. Metodologia tego badania, począwszy od roku 1993, jest dostosowywana do zaleceń Eurostatu oraz ESA, w zakresie klasyfikacji wydatków konsumpcyjnych oraz definicji dochodów i wydatków (*Metodyka...*, 1999). Należy jednak pamiętać, że na ten system składa się zbiór wzajemnie powiązanych rachunków makroekonomicznych, a badanie budżetów dotyczące gospodarstw domowych dostarcza danych do rachunku mikroekonomicznego dochodów i wydatków osobistych. Dlatego też: *należy poczynić rozróżnienie pomiędzy dochodami tworzonymi w wyniku produkcji rolniczej* (badanymi w RER) *a dochodami rolniczych gospodarstw domowych* (badanymi w BGD), *gdyż te ostatnie poza dochodem z działalności rolniczej mogą mieć inne źródła dochodu (z tytułu własności, transferów socjalnych itp.). Te dwa typy dochodów (dochody tworzone w wyniku produkcji rolniczej i dochody rolniczych gospodarstw domowych) są mierzone dla dwu oddzielnych celów, które wymagają dwu odrębnych metod podziału gospodarki: pierwsza, dla EAA* (pol. RER), *oparta jest na jednostkach produkcji, które definiowane są w związku z gałęzią działalności, druga oparta jest na gospodarstwach domowych (tj. jednostkach instytucjonalnych), których głównym źródłem dochodu jest niezależna działalność rolnicza* (Rozporządzenie..., z 5 grudnia

[4] Podmiotem badań struktury, poza gospodarstwami rolnymi, były również jednostki, które niezależnie od swojej działalności podstawowej posiadały ponad 1 ha użytków rolnych bądź prowadziły chów zwierząt. Dlatego też próba badanych jednostek reprezentuje w tym badaniu nieco większą populację niż zbiór gospodarstw rolnych.

2003 r.). Oba rachunki różni też sposób, a właściwie moment, księgowania operacji gospodarczych. W badaniu BDG przychody i rozchody są rejestrowane w momencie rzeczywistego wpływu środków pieniężnych bądź poniesienia kosztów, czyli, w odróżnieniu od RER, metodą kasową. W zestawieniu zebrano najważniejsze cechy różniące oba rachunki.

ZESTAWIENIE RÓŻNIC METODOLOGICZNYCH W RACHUNKACH DOCHODÓW ROLNICZYCH

Wyszczególnienie	RER	BGD
Definicja dochodu rolniczego	dochód może być definiowany jako maksymalna kwota, którą beneficjent może wykorzystać w trakcie danego okresu bez zmniejszania wolumenu własnych aktywów	dochód z indywidualnego gospodarstwa rolnego (działki) jest to różnica między wartością produkcji rolnej (w tym spożyciem naturalnym) a bieżącymi nakładami poniesionymi na produkcję rolną i podatkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego
Poziom badania	makroekonomiczny	mikroekonomiczny
Reprezentowana zbiorowość	aktywne gospodarstwa rolne	gospodarstwa domowe rolników
Kryterium klasyfikacji jednostek do badań	rodzaj działalności	główne źródło dochodu
Zasada księgowania	memoriałowa	kasowa

Ź r ó d ł o: *Metodyka*... (1999); rozporządzenie (WE) nr 138/2004..., z 5 grudnia 2003 r.

BGD od 2005 r. prowadzone są dla 5 grup społeczno-ekonomicznych, wyodrębnianych na podstawie źródeł utrzymania członków gospodarstwa. Źródło utrzymania (dochodu), a ściślej jego udział w dochodzie ogólnym całego gospodarstwa, kwalifikuje je do danej grupy społeczno-ekonomicznej. Do grupy gospodarstw domowych rolników zaliczane są te, których dochód z pracy w gospodarstwie rolnym przekracza 50% dochodu rozporządzalnego (ogólnego) danego gospodarstwa domowego. W 2007 r. było 602,9 tys. gospodarstw domowych rolników. W porównaniu z wynikami PSR 2002 ich liczba zmniejszyła się o 6,7 tys. (o 1,1%), gdy ich populacja, przypomnijmy, zmniejszyła się w tym okresie o 12,1%.

Należy zaznaczyć, że badanie BGD obejmuje tylko gospodarstwa indywidualne w rolnictwie. Dodatkowo przyjęte kryterium głównego źródła dochodu sprawia, że ich liczba stanowi niespełna $^1/_4$ wszystkich gospodarstw rolnych w Polsce.

Badania BGD prowadzane są metodą reprezentacyjną. Przyjęte w nich rozwiązania metodologiczne powodują, że wyniki tych badań można odnieść do wszystkich gospodarstw domowych w kraju. Przy doborze próby zakłada się, że każde gospodarstwo domowe powinno mieć jednakowe prawdopodobieństwo wyboru (wylosowana próba powinna być próbą automatycznie wyważoną). Właściwy dobór próby rekompensuje małą jej liczebność. W obserwowanym

okresie wylosowana reprezentacja gospodarstw domowych rolników liczyła od 1273 gospodarstw w roku 2002 do 2120 gospodarstw w 2007 r. (odpowiednio 0,2% i 0,4% ogółu tych gospodarstw).

O ile liczebność grupy gospodarstw domowych rolników, wyodrębnionej na podstawie kryterium dochodowego, jest względnie stała (zmiana o 1,1%), o tyle w innych okresach można zaobserwować znaczną zmienność potencjalnego zbioru takich gospodarstw. *Ma to miejsce zwłaszcza w okresach wyraźnych zmian w relacjach cen rolnych oraz naturalnej i koniunkturalnej zmienności produkcji rolniczej. Te czynniki powodują znaczną zmienność dochodów z działalności rolniczej we własnym gospodarstwie rolnym, co może powodować nadmierną zmienność zbioru gospodarstw domowych, które spełniają formalne kryterium dochodowe* (Zegar, 2001).

ANALIZA DOCHODÓW ROLNICZYCH WEDŁUG RACHUNKÓW

RER obejmują cały sektor rolny. Metodologia RER wychodzi od sumy wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej sektora rolniczego łącznie z usługami rolniczymi i działalnością drugorzędną, gdyż kosztów tych ostatnich nie da się wyłączyć z procesu produkcji. Wartość produkcji w danym roku kalendarzowym podawana jest łącznie dla całego sektora rolnego.

Na zwiększenie wartości produkcji sektora rolniczego mają wpływ dopłaty i subwencje. Z kolei, do najważniejszych elementów zmniejszających wartość produkcji w cenach bazowych należy zużycie pośrednie, czyli koszty związane z usługami dla rolników, z zakupem materiału siewnego, pasz, nawozów i paliw. Ważne pozycje po stronie wydatków stanowią również amortyzacja i koszty pracy najemnej.

W RER, w odróżnieniu od BDG, obserwuje się wielkość dopłat oraz subwencji wypłacanych rolnikom. Dopłaty do produktów (tzw. dopłaty bezpośrednie)[5] wraz z dopłatami do produkcji (pozostałe subwencje) istotnie zwiększają dochód przedsiębiorców rolnych.

Dopłaty do produktów wliczane są do produkcji sektora rolniczego w cenach bazowych. Ich udział w 2008 r. przekroczył 5% wartości tej produkcji (w 2002 r. wyniósł 1%). Wartość produkcji w cenach bazowych wzrosła w ciągu

[5] Wraz z przystąpieniem do UE polskie rolnictwo zostało objęte wsparciem finansowym z budżetu unijnego, w postaci dopłat bezpośrednich. Od 2004 r. płatności są realizowane za pośrednictwem systemu uproszczonego. Zgodnie z decyzją zatwierdzoną przez Komisję Europejską 17 marca 2008 r. system ten ma obowiązywać w Polsce do końca 2013 r. Przysługująca kwota środków finansowych z tytułu dopłat bezpośrednich w systemie uproszczonym jest dzielona na jednolitą płatność obszarową i płatność uzupełniającą. Jednolita płatność obszarowa (JPO) to dopłata do 1 ha użytków rolnych, bez względu na rodzaj prowadzonej działalności. Natomiast płatności uzupełniające (UPO) przysługują jedynie do tych powierzchni upraw, które są objęte wsparciem w UE (Szpojankowska, 2006).

rozpatrywanych sześciu lat (2002—2008) o 48%, a wysokość dopłat do produktów zwiększyła się ponad 7-krotnie (tabl. 2).

W 2008 r. pozostałe subwencje podniosły globalny dochód przedsiębiorców rolnych o 41%, w roku 2002 — o niecałe 5%. Wielkość tych subwencji w obserwowanym okresie zwiększyła się ponad 25 razy. Łącznie z dopłatami bezpośrednimi dopłaty do produkcji przekroczyły w 2008 r. 55% dochodu przedsiębiorców rolnych, w 2002 r. — 10%.

W roku przystąpienia Polski do struktur UE (2004 r.) produkcja sektora rolniczego w cenach producenta wzrosła o blisko 19% w porównaniu z rokiem poprzednim. Rok 2007 — szczególnie korzystny dla całej gospodarki — przyniósł zwiększenie tej produkcji o 23% w odniesieniu do roku 2004. W roku 2004 dał się zaobserwować blisko 2,5-krotny, w porównaniu z rokiem poprzednim, wzrost dochodu przedsiębiorców rolnych. W 2007 r. ich dochód z roku na rok wzrósł blisko o $^{1}/_{3}$.

TABL. 2. ZESTAWIENIE PODSTAWOWYCH ELEMENTÓW RACHUNKÓW EKONOMICZNYCH DLA ROLNICTWA

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	w mln zł						
(1) Produkcja sektora rolniczego w cenach producenta	**51011**	**51267**	**60903**	**56808**	**58388**	**71765**	**72587**
(2) Dopłaty do produktów	518	492	3693	3749	4462	3680	3845
(3) Produkcja sektora rolniczego w cenach bazowych (1+2)	**51529**	**51759**	**64596**	**60557**	**62850**	**75445**	**76432**
(4) Zużycie pośrednie	32394	33512	37924	36047	37638	44661	48801
(5) Wartość dodana brutto (3-4)	**19135**	**18247**	**26672**	**24510**	**25212**	**30784**	**27631**
(6) Amortyzacja	5042	5033	5642	5445	5170	5351	5492
(7) Wartość dodana netto (5-6)	**14093**	**13214**	**21030**	**19065**	**20042**	**25433**	**22139**
(8) Koszty pracy najemnej	2995	2914	2719	2866	2990	3600	4000
(9) Pozostałe podatki do produkcji	1429	1332	1375	1420	1262	1470	1520
(10) Pozostałe subwencje	410	311	4303	4746	6303	7863	10315
(11) Nadwyżka operacyjna — dochód mieszany (7-8, 9+10)	**10079**	**9279**	**21239**	**19525**	**22093**	**28226**	**26934**
(12) Opłaty dzierżawne	270	332	340	354	391	450	470
(13) Odsetki zapłacone	929	857	860	994	1190	1270	1285
(14) Odsetki otrzymane	106	106	159	159	155	155	158
(15) Dochód przedsiębiorców rolnych (11-12-13+14)	**8986**	**8196**	**20198**	**18336**	**20667**	**26661**	**25337**

Ź r ó d ł o: bazy danych ze stron internetowych: http://www.rer.ierigz.waw.pl i http://epp.eurostat.ec.europa.eu

Dopłaty i subwencje wypłacane rolnikom na koniec roku kalendarzowego i wliczane do ich dochodu są pochodną wielkości produkcji sektora rolniczego. Pieniądze pochodzące z tych świadczeń nie generują dochodu w danym roku, a jedynie go biernie zwiększają. To produkcja, jej wolumen i wartość ma największy, bezpośredni wpływ na dochód przedsiębiorców rolnych. Wartość produkcji sektora rolniczego uzależniona jest od relacji cen sprzedawanych produktów rolnych do cen towarów i usług kupowanych przez rolników. Relację tę opisuje wskaźnik „nożyce cen".

Na wykr. 1 przedstawiono wielkość dochodu rolniczego w kolejnych latach, wysokość dopłat i subwencji oraz wartość wskaźnika relacji cen. Globalny dochód przedsiębiorców rolnych wyraźnie wzrósł w 2004 r. Miały na to wpływ dopłaty i subwencje, które również znacznie się wtedy zwiększyły, jednak nie w tym samym stopniu.

Wykr. 1. WPŁYW DOPŁAT I CEN NA DOCHÓD PRZEDSIĘBIORCÓW ROLNYCH

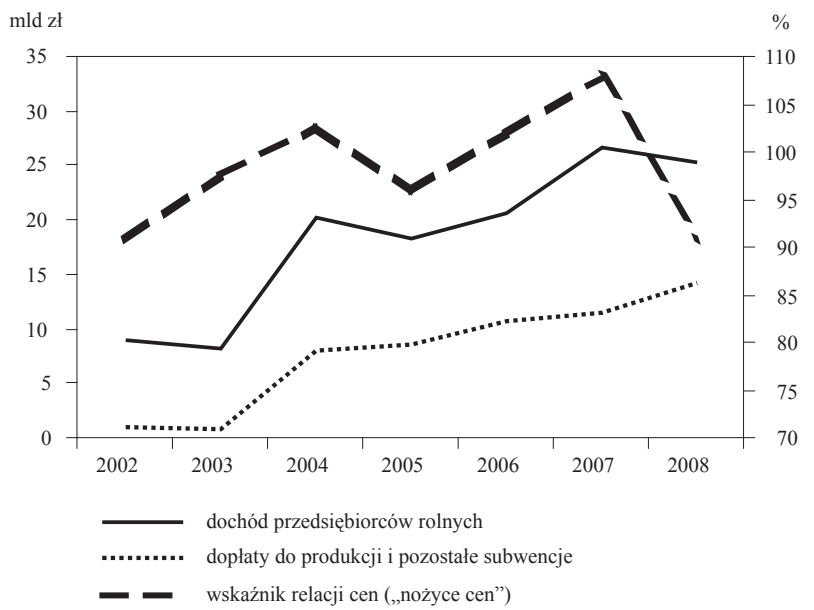

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie publikacji: *Rolnictwo...* (2007 i 2009).

Istotnej poprawie uległa relacja cen produktów rolnych środków do produkcji (wskaźnik „nożyce cen" osiągnął w 2004 r. wartość 102,6), co wpłynęło na opłacalność i ożywiło produkcję sektora rolnego. Zauważyć można, że wzrost subwencji i dopłat w kolejnym roku nie obronił sektora rolniczego przed spadkiem docho-

dów. Wskaźnik relacji cen obniżył się do poziomu 96,0, niekorzystnie wpływając na wartość produkcji sektora rolniczego i w efekcie na dochody przedsiębiorców rolnych. Sytuacja zaobserwowana w 2004 r. powtórzyła się w roku 2007.

Wpływ dotacji i subwencji nie miał tak dużego znaczenia dla dochodu producentów rolnych, jak korzystne relacje cen produktów sprzedawanych przez rolników do cen towarów przez nich kupowanych. Kryzysowy rok 2008 zdaje się potwierdzać te obserwacje: wartość dopłat i subwencji wzrosła, dochód przedsiębiorców rolnych był niższy niż rok wcześniej. Niekorzystne obniżenie wskaźnika „nożyce cen" do poziomu 91,0 pociągnęło za sobą obniżenie opłacalności produkcji rolnej, a co za tym idzie, dochodu producentów rolnych.

W badaniu BGD, podobnie jak w RER, obserwuje się dochód rolniczy. O ile w RER jest on podstawą bardzo szczegółowej obserwacji, o tyle w BGD jest jednym z kilku badanych źródeł dochodu ogólnego gospodarstwa domowego. W artykule zwrócono uwagę na trzy kategorie dochodu istotne dla gospodarstw domowych rolników:

— dochód rozporządzalny (ogólny) gospodarstwa domowego,
— dochód rolniczy (główne źródło dochodu rozporządzalnego gospodarstw rolników),
— dochód ze świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej.

Wyniki badania BGD najczęściej podawane są w ujęciu miesięcznym w przeliczeniu na osobę w gospodarstwie domowym. W artykule posłużono się danymi w przeliczeniu na jedno gospodarstwo domowe rolnika (tabl. 3). W tym ujęciu źródła podają jedynie wysokość dochodu rozporządzalnego. Dlatego pozostałe składniki tego dochodu przeliczono na gospodarstwo domowe proporcjonalnie do dochodów przypadających na osobę w gospodarstwie.

TABL. 3. PRZECIĘTNY MIESIĘCZNY DOCHÓD ROZPORZĄDZALNY W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH ROLNIKÓW

Wyszczególnienie	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Na osobę w gospodarstwie w zł							
Dochód rozporządzalny ogółem	**571,83**	**474,31**	**539,93**	**606,17**	**689,75**	**846,76**	**887,35**
w tym:							
Dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	432,44	325,93	356,92	408,45	464,84	598,97	616,70
Dochód z ubezpieczeń i pomocy społecznej	113,96	121,80	113,18	113,82	126,36	135,91	144,49
Na 1 gospodarstwo w zł							
Dochód rozporządzalny ogółem	**2306,89**	**1985,22**	**2297,55**	**2595,44**	**2986,33**	**3682,35**	**3816,35**
w tym:							
Dochód z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	1744,56	1364,18	1518,79	1748,86	2012,56	2604,77	2652,33
Dochód z ubezpieczeń i pomocy społecznej	459,74	509,79	481,61	487,34	547,09	591,04	621,43

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie danych z publikacji GUS: *Rocznik Statystyczny RP* (2006, 2007, 2008, 2009); *Budżety*... (2004, 2005, 2006, 2007, 2008).

Z założeń metodologicznych do badania budżetów wynika, że dochód rolniczy w tej grupie gospodarstw domowych przekracza 50% dochodu rozporządzalnego. W badanym okresie stanowił on przeciętnie blisko 70% tego dochodu. Od 2003 r. w badaniu BGD odnotowywano zróżnicowany wzrost wartości nominalnych dochodu rozporządzalnego ogółem oraz dochodu rolniczego (dynamikę ich wzrostu przedstawia wykr. 2). Ten ostatni w 2008 r. osiągnął wysokość 2652,33 zł.

Badanie BGD pozwala zaobserwować, jak duże znaczenie dla rodzin utrzymujących się z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie ma to źródło dochodu i jak ważne są dla nich środki pozyskiwane z innych źródeł. Wykr. 2 pokazuje, że gospodarstwo domowe rolnika osiąga istotną część dochodów z tytułu wypłat świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej (od 25,7% dochodu rozporządzalnego w 2003 r. do 16,1% — w roku 2007). Poza rokiem 2003 wysokość tych świadczeń rosła. Tempo wzrostu było różne, najszybsze w roku 2006 po wysokiej waloryzacji emerytur i rent (o ponad 6%). Mimo rosnących kwot pobieranych świadczeń ich udział w dochodzie rozporządzalnym gospodarstw rolników stopniowo się zmniejszał.

Wykr. 2. DYNAMIKA DOCHODU I UDZIAŁ ŚWIADCZEŃ SPOŁECZNYCH W DOCHODZIE ROZPORZĄDZALNYM GOSPODARSTW DOMOWYCH ROLNIKÓW (rok poprzedni = 100)

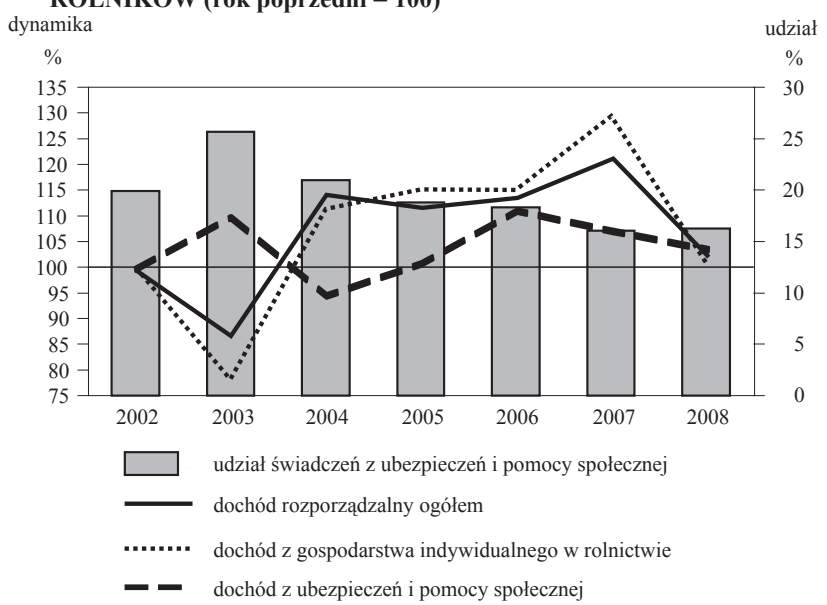

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie danych z tabl. 3.

Zmiany wysokości świadczeń społecznych nie miały wpływu na dynamikę dochodu rozporządzalnego gospodarstw rolników. Wzrost dochodu ze świadczeń społecznych o ok. 11% w 2003 r. nie uchronił gospodarstw domowych rolników przed blisko 14% spadkiem dochodu rozporządzalnego, pomimo że świadczenia stanowiły wówczas czwartą część tego dochodu. Podobne odwrócenie kierunku zmian dochodu ze świadczeń społecznych i dynamiki dochodu rozporządzalnego miało miejsce również w latach 2004, 2005 i 2007. Lata 2004 i 2007 były dobre dla całego sektora rolniczego (co wykazały RER) i dla gospodarstw domowych rolników. Dochód rozporządzalny gospodarstw rósł wtedy bardzo szybko, niezależnie od niskiej dynamiki dochodu ze świadczeń społecznych.

PORÓWNANIE DOCHODÓW ROLNICZYCH W OBU RACHUNKACH

Wspomniano już, że dochód rolniczy jest kategorią wspólną dla obu rachunków — mikroekonomicznego badania BDG i makroekonomicznych RER. Odnosi się w obu przypadkach do dochodu pochodzącego z produkcji rolnej. Jednakże, jak już wspomnieliśmy, dochód rolniczy nie jest kategorią tożsamą dla obu badań. Występujące w rachunkach różnice metodologiczne uniemożliwiają odniesienie wprost dochodu rolniczego mierzonego w RER i BGD. Prowadzone obserwacje mogą dać jedynie pogląd na ogólną sytuację finansową:

— gospodarstw domowych rolników w porównaniu z całą populacją gospodarstw domowych,
— na różnice i dysproporcje występujące między rolnikami utrzymującymi się głównie z pracy w swoim gospodarstwie a ogółem jednostek zaliczanych do sektora rolnego w Polsce.

TABL. 4. PRZECIĘTNE DOCHODY ROLNICZE NA TLE DOCHODÓW GOSPODARSTW DOMOWYCH OGÓŁEM W ZŁ (roczne w przeliczeniu na 1 gospodarstwo w danej populacji)

Lata	Dochód w gospodarstwach domowych (BGD)			Dochód przedsiębiorców rolnych (RER)
	ogółem	rolników indywidualnych		
		rozporządzalny	rolniczy	
2002	24785,28	27682,68	20934,72	4136,82
2003	25437,48	23822,64	16370,16	3518,51
2004	24983,64	27570,60	18225,48	8236,55
2005	25868,28	31181,28	20986,32	7404,00
2006	28325,16	35835,96	24150,72	8675,74
2007	31525,80	44188,20	31257,24	11150,56
2008	35497,08	45361,32	31525,68	10361,22

Ź r ó d ł o: obliczenia własne na podstawie danych z tabl. 2 i 3 oraz *Rocznika Statystycznego RP*... (2009).

W tabl. 4 zebrano dane o rocznych dochodach sektora gospodarstw domowych, w tym gospodarstw domowych rolników oraz całego sektora rolnego w Polsce w przeliczeniu na 1 gospodarstwo danej populacji. Globalne dochody przedsiębiorców rolnych z badania RER odniesiono tylko do jednostek aktyw-

nych, a nie do całej populacji gospodarstw rolnych. Brakujące dane o liczbie aktywnych gospodarstw wyznaczono za pomocą logarytmicznej linii trendu. Zauważyć można, że:

- dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych rolników, poza rokiem 2003, był wyższy niż we wszystkich badanych gospodarstwach domowych, a co więcej różnica w jego wysokości od roku 2004 stale zwiększała się na korzyść gospodarstw rolniczych;
- dochód rolniczy w badaniu BGD był w przedstawionym okresie średnio ponad trzy razy wyższy niż wykazany w badaniu RER.

Podsumowanie

Dochody rolnicze stanowią jeden z kluczowych wyznaczników sprawności sektora rolnego. Nie można ich jednak precyzyjnie określić, gdyż większość gospodarstw rolnych w Polsce nie prowadzi ewidencji dochodów, chociażby dla celów podatkowych, tak jak ma to miejsce w przypadku osób fizycznych i prawnych. Dlatego pomiar dochodów rolniczych odbywa się na podstawie badań przeprowadzanych na reprezentacyjnej grupie gospodarstw rolnych (RER) bądź gospodarstw domowych rolników (BGD).

Zarówno pojęcie dochody rolnicze, jak też metodologia opisywanych rachunków mierzących te dochody, są złożone. W RER obliczanie dochodu rolniczego opiera się na szacunku finansowym działalności rolniczej w wybranej próbie gospodarstw rolnych. W BGD wielkość tego dochodu jest wynikiem bilansu deklarowanych przez rolników przychodów i rozchodów gospodarstwa domowego. Oba badania różnią się metodologicznie, zwłaszcza pod względem wielkości dobieranej próby i reprezentowanej zbiorowości. W 2007 r. badanie BGD dotyczyło zaledwie $^1/_4$ gospodarstw reprezentowanych w badaniu RER (zakładając, że gospodarstwo rolne jest tożsame z gospodarstwem domowym rolnika). Dlatego wyniki badań i wielkość obliczonego w nich dochodu, choćby z tych względów, są bezpośrednio nieporównywalne.

Oba rachunki dochodów rolniczych dają jednak pogląd na kondycję sektora rolnego w Polsce. Wykazały, że ogólna sytuacja dochodowa rolników w ujęciu nominalnym poprawiła się. Badanie RER pozwoliło zaobserwować istotny wpływ dopłat unijnych dla rolnictwa na wysokość dochodów rolniczych. W 2008 r. dopłaty i subwencje przekroczyły 55% dochodu przedsiębiorców rolnych.

Analizując wyniki badania BGD zaobserwowano wysoki, choć malejący, udział świadczeń z ubezpieczeń społecznych i pomocy społecznej w budżecie rodzin rolniczych. Wysokość dochodu rolniczego była jednak uzależniona od wskaźnika relacji cen produktów sprzedawanych do cen produktów kupowanych na cele produkcyjne.

Sytuacja dochodowa rolników przedstawiona w rachunku RER wierniej odzwierciedla rzeczywistość gospodarczą w kraju. W latach korzystnej sytuacji rynkowej, gdy wskaźnik „nożyce cen" osiągał wysoki poziom (2004 r. i 2007 r.) dochody badanej grupy przedsiębiorców rolnych były wyższe niż w roku poprzednim. W okresach dekoniunktury (np. lata 2005 i 2008) z pola zainteresowania zniknęły gospodarstwa, które nie osiągnęły wymaganego udziału dochodu rolni-

czego w rozporządzalnym (próba dobierana według głównego źródła dochodów). Dlatego obraz dochodów rolniczych na poziomie mikoekonomicznym przedstawiał się dużo korzystniej niż na poziomie makroekonomicznym, gdzie przeciętny dochód przedsiębiorcy rolnego był blisko 3-krotnie niższy. Jednak odnosił się zaledwie do czwartej części wszystkich aktywnych gospodarstw rolnych w Polsce.

mgr Agnieszka Tarnowska — *Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu*

LITERATURA

Budżety gospodarstw domowych... (2004, 2005, 2006, 2007, 2008), GUS

Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. (2008), GUS

Hicks J. R. (1975), *Wartość i kapitał*, PWN, Warszawa

Metodyka badania budżetów gospodarstw domowych (1999), GUS

Rojewski M., Rychlik T., Stańko S. (1987), *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa

Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich 2008 (2009), GUS

Rocznik Statystyczny RP... (2006, 2007, 2008, 2009), GUS

Rolnictwo w... (2007 i 2009), GUS

Rozporządzenie (WE) nr 138/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z 5 grudnia 2003 r. dotyczące rachunków gospodarczych dla rolnictwa we Wspólnocie

Szpojankowska J. (2006), *Analiza wpływu dopłat bezpośrednich na wyniki produkcyjno-ekonomiczne polskiego rolnictwa*, [w:] „Roczniki Naukowe", tom VIII, z. 4, Warszawa — Poznań

Woś A., Tomczak F. (1984), *Ekonomika rolnictwa – zarys teorii*, PWRiL, Warszawa

Zegar J. S. (2008), *Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej*, Raport, [w:] „Realia i co dalej", nr 3 (06)

Zegar J. S. (2001), *Uwagi o badaniach gospodarstw domowych rolników*, [w:] „Wiadomości Statystyczne", nr 6

SUMMARY

The analysis of the agricultural revenues in Poland is the subject of the article. Observations conducted on micro- and macro-economic levels apply to years 2004—2007. The household budgets surveys were the source of micro-economic data. Macro-economic data comes from The Economic Accounts for Agriculture. Both calculations belong to the category of agricultural revenue in common. The agricultural revenue together with social and welfare benefits constitute the main source of available incomes of the farmers' households. From the time of Poland's access to UE structures, subsidies are essential part of agricultural revenue. Subsidies stimulate growth of agricultural goods production. Changing structure of revenues shows growing interest of active farmers in working on their own farms.

РЕЗЮМЕ

Целью статьи является анализ сельскохозяйственных доходов в Польше. Наблюдения проводимые на микроэкономическом и макроэкономическом уровнях касались 2002—2008 гг. Источником микроэкономических данных были обследования бюджетов домашних хозяйств, макроэкономические данные происходили из экономических счетов для сельского хозяйства. Оба эти источника соединяет общая категория земледельческого дохода, которая вместе с социальным обеспечением является главным источником наличных доходов домашних хозяйств земледельцев. С момента вступления Польши в Европейский союз важную часть земледельческого дохода составляют доплаты, которые стимулируют рост производства сельскохозяйственных продуктов.

STATYSTYKA REGIONALNA

Kazimierz NIEWIADOMSKI

Czynniki rozwoju turystyki w powiatach ziemskich

Udział branży turystycznej w ogólnych parametrach określających rozwój społeczno-gospodarczy urósł w ostatnich latach do rozmiarów przekraczających wpływ tradycyjnych sektorów gospodarki. Przykładem w naszym kraju jest udział sektora turystycznego w ogólnym zatrudnieniu czy też znaczenie w tworzeniu PKB. W 2004 r. ogólne wpływy z turystyki, szacowane przez Instytut Turystyki w Warszawie, wyniosły 39 mld zł[1]. Stanowiło to 4,4% udziału w PKB, czyli tyle samo co np. z rolnictwa, leśnictwa i łowiectwa łącznie[2]. Z danych prezentujących rozwój społeczno-gospodarczy w regionach wynika, że w gorszej, a czasem wręcz trudnej sytuacji finansowej znajdują się w szczegól-

[1] *Projekt Strategii Rozwoju Turystyki na lata 2007—2013*, dokument rządowy przyjęty przez Radę Ministrów 21.06.2005 r., Warszawa, czerwiec, s. 11 i 51.

[2] Udział rolnictwa, leśnictwa i łowiectwa w ogólnej wartości PKB w 2004 r. wyniósł 4,5% (*Rocznik Statystyczny RP* (2005), s. 679.